

Arapça'da Kelime ve Kuralların Doğrulanması İçin Hadislerin Kullanılması*

Muhammed el-Hadir HUSEYN**

Çev. Hasan TAŞDELEN

Dr.; U.Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Arap dili kurallarının tespiti noktasında, hemen herkesin ittifakla benimsediği iki temel referans söz konusudur: Kur'an-ı Kerim ve Arap şiiri. Bununla birlikte, söz konusu referanslardan ilkinin kaynaklığı hususu tartışmasız iken, ikincisiyle ilgili olarak bir takım sınırlamalar getirilmiştir. Dil bilgileri, dilin bozulmaya başlamasından önceki dönem şairlerine ait şiirlerin, -söz konusu şiirler bize

* Bu yazı, Muhammed el-Hadir Huseyn'in *Dirâsât fi'l-Arabiyye ve Târîhihâ* isimli kitabının 166-180. sayfalarında yer alan *el-İstîşâd bi'l-hadis fi'l-luğa* adlı makalesinin tercümesidir (Dimaşk, II. Baskı, 1960)

** 1874 yılında Tunus'un Nefta köyünde dünyaya geldi. 12 yaşında iken babasıyla beraber Başkent Tunus'a göç etti. Burada el-Câmiu'z-Zeytûnî enstitüsüne kaydolarak, buradan mezun oldu. 1905 yılında kadar Binzert şehrinde hâkimlik yaptı. Siyasete karıştığı ve Fransızlar aleyhine propaganda yaptığı iddiasıyla idama mahkûm edilince, ailesiyle beraber Şam'a göç etti. 1922 yılında siyasi mülteci olarak Mısır'a gitti. Burada "Nûru'l-İslâm" dergisini çıkarttı. Bu arada hem Kahire'de kurulan Arap Dil Akademisi'ne hem de Şam'da kurulmuş bulunan Şam Bilim Akademisi'ne üye olarak seçildi. 1953 yılında 'Ezher Meşihatı'na getirildi. 1958'de vefat etti. Birçok eserler bırakmıştır. Bir kısmı şunlardır: *Rasâilu'l-İslâh* (3 cüz), *Hayâtu'l-Lugati'l-'Arabiyye*, *el-Kuyâs fi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, *el-Hurriyye fi'l-İslâm*, *Âdâbu'l-Harb fi'l-İslâm*, *Menâhîcu's-Şeref*, *el-Hayâl fi's-Şi'rî'l-'Arabî*, *Nakzu Kitâbi fi's-Şi'rî'l-Câhilî*, *Havâtîru'l-Hayât* (Şiir divanı). (Daha geniş bilgi için bkz. *Dirâsât fi'l-Arabiyye ve Târîhühâ*, Dimaşk, II. Baskı, 1960, s. 3-4; *Mu'cemu'l-muellifîn*, Umar Ridâ Kehhâle, *Daru İhyâ'l-Turâsi'l-'Arabî*, Beyrut, ty., IX/279; <http://www.islamonline.net/Arabic/history/1422/03/article16.SHTML> (18.03.2004);

sağlam kanallardan intikal etmek koşuluyla- dilde delil olarak kullanılabilceği görüşündedir. Asıl ihtilaf ise, Hz. Peygambere ait hadislerin dilde şahit olarak kullanılıp kullanılmayacağı noktasında yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte, hadislerin bize lâfzen ulaştığı ya da dilin bozulmasından önce tedvin edildiğini tespit etmemiz durumunda, dilde delil olarak kullanılmaları için herhangi bir sakınca kalmamaktadır.

Summary

Inference of Arabic Grammer Rules From Prophet's Tradition

There are two main source to which grammatical rules refer in Arabic Language. One of them is Qur'an and the second is classical Arabic poem written down in 'divan's belonging to poets who lived before the language corruption (that's before 150 in hicri calendar). But what about Prophet's Tradition? Can they be accepted as a source for language grammatical rules or not. Briefly, if traditions of Prophet Muhammed had been written down in the Hadith books before the corruption of Arabic Language or we know that they had been narrated literally until recording into Hadith Books, they could be accepted and referred to as a source for proving Arabic Language Grammer.

Anahtar Kelimeler : Arap Grameri, istişhâd, gramer kurallarının tespiti

Key Words : Arabic Grammer, Istishad, source of grammer rules

Arap dili bilginleri, dilde kullanılan kelimelerin ispatı ve dilbilgisi kurallarının temellendirilmesi konularında Kur'an-ı Kerim'e ve öz Arapların sözlerine dayanırlar. Dil bilginleri arasında, Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerin delil olarak kullanılması konusunda görüş ayrılığı oluşmuştur. Arap Dil Akademisi bu meseleyi de ele almalı ve kesin bir görüş belirtmelidir. Zira "hadis" ve "garibu'l-hadis" konusunda yazılmış olan kitapların sayısı çoktur ve bunlardan bir kısmı muazzam ciltlere ulaşmaktadır.

Doğrunun, hadisleri dilde yeterli bir delil olarak kabul edenlerin yanında olduğuna karar vermemiz durumunda, dil ilimlerindeki araştırma sahası daha da genişlemiş olacak ve delili sadece Kuran'a ve fasih Araplardan bize ulaşan sözlerle sınırladığımız zaman bulabildiğimizden daha fazla bir desteği dilin önemini vurgulamak için bulabileceğiz.

Beni bu meseleyi incelemeye ve ilim ehlinin bu konuda yazdıklarını didik didik ederek onların farklı düşünceleri arasından bir görüş süzüp çıkartmaya iten de budur.

İşte ben burada, beğendiğim tarzda araştırmayı sunuyor ve sonuna da görüşümü ekliyorum ki, Akademimiz hangi görüşe sahip olacağını düşünebilsin.

* Hadis'ten kasıt nedir?

Hadis kitapları hem Hz. Peygamber'in sözlerini hem de sahabenin sözlerini içerir ki bunlar Hz. Peygamberin bir fiilini veya halini ya da bunlar dışında dinle ilişkisi bulunan genel veya özel işleri anlatırlar. Hatta birçok hadis kitabında tabii kaynaklı sözler de vardır. Aynı şekilde *Garibu'l-Hadis* konusunda telif sahibi olanların, Hz. Peygamber'in, ashabın veya Ömer b. Abdilaziz (r.a) (ö. 101/720) gibi tabiiilerden bir kısmının sözlerinden bazı kelimeleri kitaplarına aldıklarını görüyoruz. Ashab ve tabiiine nispet edilen bu sözler, muhaddisler kanalıyla bize ulaştığı zaman, dile ait bir kelimenin belirlenmesi veya bir dilbilgisi kuralının ispat edilmesi gibi konularda Hz. Peygambere nispet edilen sözlerin hükmünü alır.

Hadislerde Arap Dilinde Delili Olmayan Kelimeler Var mıdır?

Hadislerde öyle kelimeler vardır ki, lügat bilginleri Arap dilinde o kelimelerin şahidini (başka bir örneğini) bulamamaktadırlar. Yine bazı kelimeler öyle kullanılmaktadırlar ki, bu kullanım ancak hadislerden anlaşılabilir. *Garibu'l-Hadis* şârihleri, -dil ustalarından olmalarına rağmen- çok kere şöyle derler: Bu sözcük ancak hadislerde vardır; bu lafız biz sadece hadislerde işittik.

Ebü Bekr Muhammed b. Kâsım el-Enbârî (ö. 328/940) -ki '*garibu'l-hadis*' konusunda eseri bulunanlardandır- şöyle demektedir: "Buna benzer sadece hadislerde duyulan birçok sözcükler vardır."¹

Ebü Mûsâ Muhammed b. Ebî Bekr el-İsfehânî (ö. 581/1185) "*Kitâbu'l-Garîb*"inde, sadece hadis rivayetlerinin bir kısmında varit olan lafızlardan söz açarak, "*Ben, böyle lafızları, insan bunlardan birini aradığında kitaplarda bulamayarak şaşıracağından dolayı burada zikrediyorum. Bizim kitabınıza baktığında, bunların aslını ve manasını öğrenir*" demiştir.

Bu tür lafızların örneklerinden birisi,

¹ *en-Nihâye*, İbn el-Esir, "هو" maddesi. (mü.) (Makalede geçen dipnotların büyük kısmı ve müellif isimlerinden sonraki vefat tarihleri tarafımızdan konulmuştur. Müellifin koyduğu dipnotlara işaret etmek için, dipnotun sonuna (mü.) eklenmiştir.)

أَيُّمَا رَجُلٍ أَغْلَقَ بَابَهُ عَلَى امْرَأَتِهِ وَارْتَحَى دُونَهَا إِسْتَارَةً فَقَدْ تَمَّ صَدَاقُهَا

"Herkim hanımının üzerine kapıyı kapatır ve perdeyi de indirirse, mehrini tam olarak vermesi gerekir."

hadisinde² varit olan "إستارة" kelimesidir. Garību'l hadis şarihleri "إستارة" kelimesinin sadece bu hadiste kullanıldığını ifade etmişlerdir.³

Yine bu türün örneklerinden birisi de "أفلج" kelimesidir. Ön dişlerin arası açık olmak manasına gelen 'فلج' kökünden türemiştir. Bu sözcüğü İbn Ebî Hâle (h.ö. 8/613) Hz. Peygamber'i vasfederken, diş 'أسنان' kelimesini zikretmeden kullanmıştır. Hâlbuki İbn Dureyd (ö. 321/933) ve Kamus sahibi (Muhammed b. Ya'kub el-Fîrûzâbâdî, ö. 817/1415) şöyle demektedirler: "أسنان/dişler" kelimesi zikredilmeden, "أفلج/ydişlerinin arası açık kişi" denilmez.

Hadisi Dilde Delil Olarak Kullanma Konusundaki Görüş Ayrılığı

Nahiv bilginlerinden bir kısmı, hadisin dilde şahit olarak kullanılamayacağı görüşünü benimsemiştir. Bu, dilin kelimelerini belirleme ve kurallarını tespit etme konusunda hadise dayanılmaz demektir. Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-İşbîlî (ö. 680/1289) (İbn ed-Dâî' adıyla meşhurdur), Esîruddin Muhammed b. Yûsuf (ö. 745/1344) (Ebû Hayyân diye bilinir) bu görüşü benimseyen bilginlerdendir. Hatta Ebû Hayyân bu görüşünün, ister ilk dönem bilginleri ister daha sonraki dönem bilginleri olsun, Arap dil bilginlerinin ortak görüşü olduğunu iddia etmiş, 'Kitabu't-Teshîl' şerhinde şunları kaydetmiştir: "Nahiv ilminin ilk kurucuları olan ve Arap dilinden inceleyerek kuralları çıkaranlar, ister Ebu 'Amr (ö. 154/771), İsa b. Umer (ö. 149/776), el-Halîl (ö. 175/791) ve Sibeveyh (ö. 180/796) gibi Basralı imamlardan, ister el-Kisâî (ö. 189/805), el-Ferrâ (ö. 207/822), Ali b. Mubarek el-Ahmer (ö. 294/906), Hişam ed-Darir (ö. 209/824) gibi Kufeli imamlardan olsun, böyle bir şey yapmamışlardır -yani hadisi dilde delil olarak kullanmamışlardır-. Her iki ekolün sonradan gelenleri ve Bağdat ve Endülüs nahiv âlimleri gibi diğer bölgelerdeki bilginler de bu yolda onları izlemişlerdir."

Bir grup bilgin ise, hadisin dilde delil olarak kullanılmasını uygun göyerek, bunu kelimelerin tahkiki ve kuralların tespitinde müracaat edilecek kaynaklar arasında saymışlardır. İbn Malik adıyla meşhur Muhammed b. Abdillâh (ö. 672/1274) ve İbn Hişam diye meşhur olan Abdullâh b. Yusuf (ö.761/1360) bu görüşle tanınanlardandır. Bu görüşe destek verenlerden biri de el-Bedr ed-Demâmîni (ö. 825/1424) dir ki "Tahrîru'r-rivâye" adını verdiği

² Lisanu'l-Arab "ستر" maddesi.

³ en-Nihâye, İbn Esir. "ستر" maddesi.

"Kifâyetu'l-mutahaffız" şerhinde bunu dile getirmiştir. O, bu görüşü benimseyenler arasında el-Cevherî (ö. 400/1009), İbn Sîde (ö. 458/1066), İbn Fâris (ö. 395/1004), İbn Haruf (ö. 609/1213), İbn Cinnî (ö. 392/1002), İbn Berrî'yi (ö. 582/1187) ve es-Suheylî'yi (ö. 581/1185) zikretmiş; hatta,

eş-Şeyh Ebu Hayyân'ın et-Teshîl şerhinde, Ebu'l-Hasen ed-Dâi'in *Cumel* şerhinde dile getirdikleri görüşlerini ve bu meselede onları izleyen el-Celâl es-Suyuti'yi (ö. 1505) istisna edersek, bu meselede Arap dil bilginlerinden farklı görüş taşıyan kimseyi bilmiyoruz, demiştir.

İtiraz Edenlerin Bakış Açısı

Bunlar, Hz. Peygamber'in lafzı olduğuna güvenilmediği için hadisin dilde delil olarak kullanılamayacağını söylemişlerdir. İki sebepten dolayı, rivayetin Hz. Peygamber'in lafzı olduğuna güvenilemez.

Birincisi: Raviler mana olarak rivayeti caiz görmüşlerdir. Bundan dolayı, Hz. Peygamber zamanında geçen bir olayın farklı lafızlarla nakledildiği görülebilir. Mesela,

"رَوَّحْتُكُمْ بِمَا مَعَكُمْ مِنَ الْقُرْآنِ / İkincizi, senin ezberinde bulunan Kur'an-

ı Kerim karşılığında nikâhladım" hadisi böyledir. Diğer bir rivayette

"مَلَكْتُكُمْ بِمَا مَعَكُمْ مِنَ الْقُرْآنِ / Ezberindeki Kur'an karşılığında (yani mehir olarak) onu sana verdim"; Üçüncü bir rivayette,

"خَذَهَا بِمَا مَعَكُمْ مِنَ الْقُرْآنِ / Ezberindeki Kur'an karşılığı onu al"; Dördüncü bir rivayette,

"أَمَّنَّاكُمْ بِهَا بِمَا مَعَكُمْ مِنَ الْقُرْآنِ / Ezberindeki Kur'an karşılığı onu sana nikâhladık" vardır.⁴

Kesin olarak biliyoruz ki, Hz. Peygamber bu lafızların hepsini birden kullanmamıştır. İşin aslı, bunlardan herhangi birini söylemiş olduğu konusunda da kesin bilgimiz yoktur. Zira, bu lafızlarla aynı manaya gelen başka bir lafız kullanmış ve ravilerin de lafzı değil maksadı rivayet etmiş olması muhtemeldir. Çünkü, istenen sadece mananın iletilmiş olmasıdır.

İtiraz edenler, ravilerin ezberlerine güvendikleri için hadisleri yazarak muhafaza etmemiş olduklarını ayrıca zikretmişlerdir. Manayı muhafaza eden ise "zâbıt" olarak değerlendiriliyordu. Lafızların korunmuş olması ise, özellikle de uzun hadislerin lafızları söz konusu olunca, oldukça zayıf bir ihtimaldir.

⁴ Bu rivâyetler için bkz. *Buhârî*, Fedâilü'l-Kur'ân, 21-22, Nikâh, 50; *Nesâî*, Nikâh, 1, 14, 41; *Ebü Dâvud*, Nikâh, 31; *Ahmed b. Hanbel*, Müsne'd, V, 330.

İkincisi: Rivayet edilen hadislerin birçoğunda dil hataları vardır. Zira ravilerin birçoğu saf Arap kültürü ortamında yetişmediler ki, fitraten Arap olabilsinler. Aksine fasih Arapça'yı nahiv ilmi yoluyla öğrenmiş bulunuyorlardı.

Kabul Edenlerin Bakış Açısı

Bunlar, Hz. Peygamberin lehçe itibariyle Arapların en fasihi olduğu konusunda görüş birliği bulunmasına dayanırlar. Nitekim, İbn Hazm (456-1064), *Kitâbu'l-Fasl*'ında, hadisi dilde delil olarak görmeyenleri yadırgadığını belirterek,

Allah kendisine Peygamberlik ihsan etmeden önce, Mekke'de bulunduğu günlerde de, Muhammed b. Abdullah, milletin dilini çok iyi biliyor ve çok fasih konuşuyordu. Allah'ın onu uyarıcılık ve kendisiyle insanlar arasında aracılık yapması için seçmesinden sonra farklı bir durum nasıl mümkün olabilir!

demektedir.

Bu görüşe sahip olanlar şunu da belirtmişlerdir: Hadisler, nakledilen Arap şiirlerinden daha sağlam bir senede sahiptir. Nitekim, *el-Mısbah* sahibi⁵ "مَنْ أَتَيْتُمْ عَلَيْهِ بِشْرٍ وَجِبَتْ" "Kimi kötü bir şekilde yâd ederseniz ona (Cehennem) gerekli olur." hadisini "kötü şekilde zikretmenin de "ثناء" kelimesiyle ifade edilebileceğine delil olarak zikrettikten sonra şunları eklemiştir:

Bu rivayeti adil ve zabıt bir ravi fasih araplardan, onlardan Arapların en fasihinden nakletmişlerdir. Öyleyse, dilcilerin nakillerinden daha güvenilirirdir. Zira onlar zaman zaman hali belli olmayan bir kişiden rivayetle bile yetinirler.

Esasen, hadisin dilde delil olarak kullanılmayacağını düşünenlerin bile, Hz. Peygamberin, dil yönüyle Arapların en fasihi, beyan yönüyle en harikası olduğunu kabul ettikleri bilinmektedir. Bu kişiler, hadis senetlerinin şiir senetlerinden daha güçlü olduğuna da itiraz etmezler. Kabul etmeme konusundaki tek dayanakları Arap şiir ve nesrinin aksine hadislerin mana ile rivayet edilmiş olma

⁵ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî (ö. 770/1368).

⁶ Hadisin, hadis mecmualarındaki lafzı şöyledir:

حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ مَرُّوا بِحَنَازَةَ فَأَتَوْهَا خَيْرًا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجِبَتْ ثُمَّ مَرُّوا بِأَخْرَى فَأَتَوْهَا عَلَيْهَا شَرًّا فَقَالَ وَجِبَتْ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: مَا وَجِبَتْ؟ قَالَ هَذَا أَتَيْتُمْ عَلَيْهِ خَيْرًا فَوَجِبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ وَهَذَا أَتَيْتُمْ عَلَيْهِ شَرًّا فَوَجِبَتْ لَهُ النَّارُ أَتَيْتُمْ شُهَدَاءَ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ

Bkz. *Buhari*, Cenaiz, 85; *Müslim*, Cenaiz, 60; *Nesâî*, Cenâiz, 50.

ihhtimalidir. Şiir ve nesir ravileri ise lafızlara özen göstermişlerdir. Zira bunları rivayet etmenin hedefi, lafızlara ait hükümlerin tespit edilmesidir. Şerhu'l-Cumel'inde İbn ed-Dâi' şöyle der :

Şayet, hadislerin mana olarak rivayet edilmesinin caiz olduğu konusunda alimlerin açık ifadeleri olmasaydı, Hz. Peygamberin sözleri, fasih dili tespit etme hususunda daha güzel ve güvenilir olurdu.

Kabul edenlerin ortaya koydukları en güçlü delil şudur: Asıl olan, hadisin işitildiği gibi rivayet edilmesidir. Aynı zamanda, bilgünler, lafızların korunmasında ve nakil konusundaki incelemelerde çok sıkı davranmışlardır. Bu gerçekten dolayı, hadisin lafızıyla rivayet edildiği yönündeki düşünce baskın çıkar. Böyle düşünce ise, dilin kelimelerini tespit etme ve dilbilgisi kurallarını belirleme konusunda yeterlidir.

Kabul Etmeyenlerin Görüşlerinin Tartışılması

Kabul etmeyenlerin iddiası şudur: Raviler hadisleri mana olarak rivayet ediyorlardı. Dolayısıyla biz asla, hadisin rivayetinde kullanılan lafzın Hz. Peygamberin ağzından çıkan lafız olduğuna güvenemeyiz.

Kabul edenler ise bu iddiaya şöyle cevap vermektedirler: Hadis âlimlerinin, fakihlerin ve usûl âlimlerinin pek çoğu hadisin mana olarak rivayetini kabul etmeme görüşündedirler. Mana ile rivayeti caiz görenler de, ravinin manayı değiştiren veya eksiltten hususları iyi bilmesi ve kelimelerin yerlerini ihata etmesini şart koşmuşlardır. Hatta bazıları, dil ilminin inceliklerini tamamiyle kavramış olması ve sözü güzelleştiren unsurları devamlı aklında tutarak cümlelerini kurarken bunları göz önünde bulundurması şarttır, demişlerdir. Mana ile rivayeti caiz görenler de lafızla rivayetin daha güzel olduğunu kabul ettiğine ve mana rivayeti onlara göre sadece bir ruhsat olduğuna göre, onlar da bu işe sadece zaruret durumunda başvuracaklardır. Buna bir de, mana rivayetini kabul edenlerin, bunu sadece kitaplarda tedvin edilmemiş hadisler için caiz gördüğünü eklemişlerdir. Yazılı kayda girmiş hadislere gelince, bunlarda tasarrufta bulunmak kesinlikle caiz değildir. Hadislerin tedvini ise dilin bozulmasından önceki devri ifade eden ilk dönem içinde olmuştur. Tedvin edilmiş olan hadislerde bir mana rivayeti vukua gelmiş olsa bile, bu ancak sözleri delil olarak kullanılabilecek kişilerce yapılan bir tasarruftan ibarettir.

Bu konuda, el-Bedr ed-Demâminî'nin (ö. 825/1424) sözlerini ve hocası İbn Haldun'dan (ö. 808/1406), hadisle istişhâdı caiz

görmeyenlere cevabı sadedinde naklettiklerini örnek verebiliriz: el-Muğni haşiyesinde⁷ şunları nakletmiştir:

Ebû Hayyân, nahiv kurallarına Hz. Peygamber'in hadisleriyle delil getirilmesini, bu hadisleri Arapçasına güvenilemeyecek kişilerin mana olarak rivayet etmiş olma ihtimalinden dolayı kabul etmemiştir. Nitekim, bu hadisleri delil olarak kullanmasından dolayı, İbn Malik'e çokça itiraz etmiştir. Hocamız İbn Haldûn ise bunu şöyle cevaplamıştır: Bu hadislerin nahiv kurallarının belirlenmesinde kesin bilgi ifade etmeyeceğini kabul etme durumumuzda bile, en azından zannı galip ifade edeceği kesindir. Zira hadislerde asıl olan, - özellikle de hadislerin olduğu gibi nakledilmeleri konusunda derin araştırmalar yapılması ve lafızların korunması konusunda sıkı tedbirler alınmış olmasının raviler arasında yaygın olduğu göz önünde bulundurulursa-değiştirilmemiş olmalarıdır. Zaten, ravilerden, mana olarak rivayeti caiz görenler de bunun hilaf-ı evla olduğunu ve ihtilafın sadece kitaplarda tedvin edilmemiş olan hadisler hakkında söz konusu olduğunu kabul etmektedirler. Zannı galip ise böyle hükümlerde, hatta şer'i hükümlerde bile yeterlidir. Dolayısıyla, olması beklenene ters düşen bir ihtimalin bu konuda hiçbir etkisi söz konusu olamaz.

Kitaplarda tedvin edilmiş olan hadislere gelince, bunların lafızlarını değiştirmek İbnu's-Salâh'ın⁸ (ö. 643/1245) da belirttiği gibi, bilahilaf caiz değildir. Hadislerin tedvini Arap dilinin bozulmasından önceki döneme rastlayan ilk asır içinde olmuştur. - Hadislerin lafızlarını değiştirdiklerini düşünsek bile- bu ravilerin sözleri, delil olarak kullanılabilir niteliktedir. O gün için bu işin şekli, delil olarak kullanılabilir bir lafızla yine aynı özelliği taşıyan başka bir lafızı değiştirmektir. Sonra bu ikinci lafız kayda geçirilerek değiştirilmesi ve mana olarak rivayet edilmesi engellenmiştir. Dolayısıyla, böyle hadisler kendi babında sahih bir delil olarak kalmaya devam eder ve bilgilerin sonraki lafız delil olarak kullanmalarına, yukarıda zikredilen ihtimalin varlığı kuşkusuz zarar vermez.

Kitâbu'l-İktirâh'ın şarihlerinden birisi⁹ İbn Haldun'a itiraz ederek şunları dile getirmiştir:

⁷ *Muğni'l-lebîb*, İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) nahivle ilgili eseridir. Ed-Demamini, bunun üzerine *Tuhfetu'l-garîb şerhi muğni'l-lebîb* adıyla bir haşiye yazmıştır.

⁸ Hadis âlimleri demişlerdir ki: Senden öncekilerin rivayetlerinden oluşturulmuş kitaplarda gördüğün aynı kitapta bile olsa *أخبرنا* lafzını *حدثنا* ve benzeri lafızlarla bile değiştirme hakkın yoktur. (mü.)

⁹ Bu kişi İbn A'llân'dır (ö. 1057/1648). Şerhinin bir nüshası *el-Mektebetü't-Teymüriyye*'de bulunmaktadır. (mü.)

Hadislerin tedvini dilin bozulmasından sonra yapılmıştır. Bu tedvin ancak tabiîn asrında olabilmıştır. O zaman da zaten dilde bozulmalar meydana gelmişti. Dolayısıyla mana olarak rivayet, Arapça'yı selika olarak konuşanlarla sınırlı kalmamıştır.

İbn Haldun'un iddiası ve bu şarihin ona itirazı karşısında, hadisin tedvin tarihi hakkında birkaç söz söylemeden ve dilin bozulduğu dönemden bahsetmeden geçmek olmaz. Belki de böylece, asıl araştırma konumuz olan "*Hadisin Dilde Delil Olarak Kullanılması*" konusunda faydalı bir bilgiye ulaşabiliriz.

Gerçek şudur ki; Hadis'in yazıya geçirilmesinin temeli Hz. Peygamber döneminde atılmıştır. Hadis yazanlardan birisi de Abdullah b. Amr b. El-As (ö. 43/664) idi. Hatta bu yüzden hadis cemi Ebu Hüreyre'den (ö. 58/678) bile fazla olmuştur. Ancak hadislerin kitaplar haline getirilmesi hicri 101 (720 m.) yılında vefat eden Halife Ömer b. Abdilaziz'in emriyle olmuştur. Sahih'te şu rivayet edilmiştir: "*O uzak yerlerdeki görevlilerine yazarak, Hz. Peygamberin hadislerini ve sünnetini araştırarak toplamalarını ve yazıya geçirmelerini emretmiştir*".

Hadisi ilk tedvin eden hicri 124 (742 m.) yılında vefat eden Muhammed b. Müslim ez-Zühri'dir. Onun Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Enes b. Malik (ö. 93/711) ve Sehl b. Sa'd es-Sâidi (ö. 91/710) gibi sahabelerden rivayette bulunduğu bilinmektedir.

Hadisi ilk tedvin edenin hicri 160 (m. 776) yılında vefat eden er-Rabi b. Sabih ve 156 yılında vefat eden Said b. Ebi Arube olduğu da söylenmiştir.

Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Abdulmelik b. Cureyc (ö. 150/767), el-Evzâi (ö. 157/774), Süfyan es-Sevri (ö. 161/778) ve Hammad b. Seleme (ö. 167/784) gibi Zühri'yi takip eden tabakada hadis tedvini yaygınlaştırmıştır.

Bu dönemdeki hadis ravilerinin çoğu, tahammül esnasında, sadece ezberlemekle yetinmeyip ayrıca, hadisi yazıyorlardı. Çünkü biz, bunlardan bir kısmının tarihlerinde, rivayet esnasında müracaat ettikleri kitapları bulunduğunu görüyoruz.

Zühri ve benzerlerinden rivayet edenlerin tarihlerinde de, geriye bıraktıkları arasında o imamlardan almış oldukları hadisleri ihtiva eden birçok cüzler okuduğunu görüyoruz. Hadisin yazıya geçirilmesi, lafzen rivayetine yardım ettiği gibi, ezberlenmesi de galat ve tashifden koruyordu.

Araştırmamız bizi, Malik ve İbn Cureyc neslinden sonra gelen neslin kitaplarında hadis cem'inin son noktaya vardığı düşüncesine ulaştırmaktadır. Bu dönemde, Esed b. Musa el-Emevi (ö. 212/827), Ubeydullah b. Musa el-İsâ (ö. 213/828), Nuaym b. Hammad el-Huzâi

(ö. 228/842), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) müsnetleri gibi birçok müsnetler yazılmıştır.

Bunlardan sonra *Kütüb-i Sitte* sahipleri gelmiştir. Bunların birincisi hicri 194 (809 m.) doğumlu el-Buhârî (ö.256/870)¹ ve sonuncuları ise hicri 215 (830 m.) doğumlu en-Nesâî'dir (ö. 303/915).

Kütüb-i Sitte'de var olanlar veya bunların büyük kısmı, daha önceden telif edilmiş olan kitaplarda yazılı idi. Hafız İbn Hacer (ö. 852/1449), ilk dönem hadis imamlarının tasniflerini zikrederek şöyle der: Buhârî bütün bu tasnifleri görüp rivayette bulununca, bunların muhteva itibariyle dolgun olduğunu düşündü ve sadece sahih hadislerle yetinerek kitabını telif etti.

Biz, el-Buhârî'nin kitabında حدثنا فلان dediğini gördüğümüzde, bunun hadisin daha önce bir kitapta yazıya geçirilmiş olmasına ters düşmeyeceğini bilmemiz gerekir. Zira onlar, bildiğin gibi, yazıyla yetinip ezberi terketmezlerdi. Zaman zaman da ravi şöyle demiş olabilir: أَمَلَى عَلَيْنَا فَلَانَ كَذَا وَ كَذَا حَدِيثًا مِنْ حِفْظِهِ ثُمَّ قَرَأَهَا عَلَيْنَا مِنْ كِتَابِهِ / *filan bize ezberinden şu.. şu.. hadisleri imlâ etti. Sonra kitabından onları bize okudu*".

Bu tarihi bakış bize, hadis tedvininin başlangıcının ikinci asrın başlarında olduğunu ve daha ikinci asır bitmeden hadislerin büyük kısmının, kitabet ve tedvin yoluyla kaydedilmiş olduğunu gösterir. Şimdi de, içine düştüğü bozulma açısından dili inceleyelim ve bu bozulmanın hadis rivayetindeki etkisine bakalım.

İslâmî fetihlerin Arapları acemler ile buluşturmasından itibaren, Arap dili bozulmaya başlamıştır. Bu bozulma Araplar veya onların çevresinde yetişmiş olanlardan özellikle iki gruba çok çabuk sirayet etmiştir. Bunlar, anneleri acem olanlar ile şehir merkezlerinde oturan ve Arap olmayanlarla içli dışlı olan halktı.

Emevi devletinin sonlarına doğru ise - ki yıkılışı hicri 132'de (750 m.) olmuştur- lahn/dilbilgisi ve kelime hatası açık bir şekilde görülür olmuştur.

Bu iki grubun yanında iki grup daha vardı: Bunlar, Arap yarımadasında yaşadıkları için, Arap olmayanlarla fesahatlarını bozacak bir tarzda ilişkiye girmemiş olanlar ile anneleri acemlerden olmayan şehir ahalisinin ileri gelenleri (hâssa) idi.

Arap yarımadasında yaşayanlar, dördüncü asrın ortalarına kadar dillerinin fesahatını korumaya devam etmişlerdir. Şehirlerde yaşayan üst tabakaya gelince, bunlar da Abbasi Devleti'nin ilk dönemlerinde bir süre dillerinin fesahatini koruyabilmişlerdir.

Tabakâtu's Şuarâ konusunda araştırma yapanlar, İbrahim b. Herme'nin (ö. 176/792) şiiri dilde delil olarak kullanılabileceklerin

sönuncusu olduğunu söylerler. Bu şair, hicri 150 yılının bitiminden hemen sonra Harun Resid'in halifeliği döneminde vefat etmiştir.

Dildeki bozulmanın fesahatlarını olumsuz yönde etkilemeyecek kadar az yaygın olduğu bir Arap kültür ortamında yetişmiş olanlara gelince, bunlar, ikinci yüzyılın yarısından sonraya kalmış olsalar bile sözleri dilde delil olarak kabul edilir. İmam eş-Şafî (ö. 204/820) buna bir örnektir. Zira hicri 150 (767 m.) yılında doğmuştur. Fakat, Arap kültür ortamı olan Mekke'de yetişmiştir. Dolayısıyla onun kullandığı lafızlar dilde delil olarak kullanılabilir. İmam Ahmed (ö. 241/855) şöyle der: "*Şafî'nin sözü dilde delildir*". El-Ezherî (ö. 370/980), *Muhtasari'l-Muzenî*'deki problemleri izah ederken şöyle der: "*İmam Şafî'nin kullandığı lafızlar saf Arapçadır ve müvelledlerin ucme'sinden (hatalı kullanımından) uzaktır.*"

İbn Haldun'un,

Hadislerin tedvini, Arap dilinin bozulmasından önce ilk yüzyılda ve -hadislerin lafızlarını değiştirdiklerini düşünsek bile-, yine de hadisçilerin sözleriyle ihticac olunabilecek bir zamanda olmuştur.

görüşünü ele alarak bunu tarihi gerçeklerle karşılaştırdığımızda, tedvinin dile bozulma arız olduktan sonra söz konusu olduğunu görürüz. Ancak şu söylenebilir ki, tedvin edenlerin bir kısmı, ez-Zühri, Malik b. Enes, Abdulmelik b. Cureyc gibi Arap kültür ortamında yetiştiği için sözleri delil olarak kullanılabilir. Diğer kısım ise, Arap kültürünün hâkim olmadığı bir ortamda veya aksi olsa bile dilde bozulmanın yaygınlaştığı ve fasih Arapçanın sadece eğitim yoluyla elde edilir olduğu bir ortamda yetişmişlerdir.

Bu yüzden, hadislerin dilin bozulmasından önce tedvin edildiği ve tedvin edenlerin sözlerinin dilde delil olarak kullanılabilceği iddiası, hiçbir yönden tarihi bilgilere uygun düşmemektedir. Bu olaylar İbn Haldun'un dile getirmiş olduğu gibi cereyan etmiş olsaydı, destekleyici başka bir bilgiye ihtiyaç duyulmaksızın, dilde hadisle istişhâd edilebileceğine dair kesin bir delil olurdu.

Tarihi gerçeklerden bizim anlayabildiğimiz, hadislerin büyük bir kısmının, sözleri Arapça'da delil olarak kullanılabilcek kişiler tarafından tedvin edilmiş olduğudur. Ayrıca ravilerden büyük bir kısmı da sema esnasında, hadisi yazıya geçiriyorlardı. Bu da, hadisin orijinal lafızlarıyla rivayet edilmesine yardım eden hususlardandır. Bütün bunlara bir de mana olarak hadis rivayet etme konusundaki sıkı tedbirler ve hadis imamlarının rivayet konusundaki ihtiyatlı tavırları ve titizlikleri eklenmektedir. Böylece, ilk asırda tedvin edilmiş olan hadislerin, sözleri dilde delil olabilecek kişilerce, orijinal lafızlarıyla rivayet edilmiş olmasının tercih edilmesi için yeterli bir kanaat hasıl olmaktadır.

İtiraz edenler ise şöyle demektedirler: “Birçok hadiste lahn (kelime ve gramer hatası) vardır”. Buna şöyle cevap verilebilir: Lahn olduğu düşünülen birçok hususun daha sonra bir şekilde doğru olduğu ortaya çıkmıştır. Hatta İbn Malik bu konuda “*et-Tavdih, fi Halli Müşkilati'l-Cami't-s Sahih*” adlı bir kitap telif ederek, irabında problem bulunan hadisler için, fasih Arapça olduklarını açık seçik ortaya koyan yorumlar zikretmiştir. Biz çoğunlukla, dilcilerden bir kısmının kabul etmediği hadis lafızları için, başka bir dilcinin gelerek kabul edilebilir bir yorum yaptığını veya o lafza ait sahih bir şahit zikrettiğini görüyoruz.

Dahası, üzerinde görüş birliğine varılmış kurallara uymayan lafızların bulunması, hadisle ihticacın tamamen terkedilmesini gerektirmez. Sadece bu lafızlara has olmak üzere ravilerden birinin zaptının zayıflığına hamledilir.

Şayet, bazı hadislerin rivayetinde, galat ve tashif bulunuyorsa, şiirlerde de galat ve tashifler bulunmaktadır. Buna rağmen şiirlerin delil olmasında görüş ayrılığı yoktur. Muhammed b. Sellâm (ö. 232/846) şöyle demiştir: “İlim ravilerinin şiirde hatalar yaptığını gördük. Şiiri sadece ehli iyi bilir”. Hadis ravilerinin tashifleri konusunda bir kitap telif etmiş olan Ebu Ahmed el-Askerî (ö. 382/992), dilciler ve şiirle uğraşanların tashifleri konusunda da bir kitap kaleme almıştır.

Ebû Hayyân'ın “*Arap dilinin eski bilginleri hadisleri delil olarak kullanmaz*” iddiasına aksi görüşte olanlar şöyle cevap vermişlerdir: İlk dönem Arap dili bilginleri hadis rivayetiyle ilgilenmemişlerdir. Dolayısıyla hadis bilginleri başkadır, dil bilginleri başkadır.¹⁰ Üstelik o zaman hadis divanları çok bilinmiyordu. Bu yüzden dil bilginleri Kur'an-ı Kerim'i inceledikleri tarzda, hadisleri incelememişlerdi. Divanların yaygınlaşarak, ilim ehlinin çoğunun ellerine geçmesi sonradan olmuştur. Onların hadisle ihticac etmediklerini kabul etsek bile bu aralarında yaygınlaşmadığından dolayıdır. Yoksa ihticac edilmesini kabul etmemelerinden dolayı değildir. İlk âlimlerin dil konusunda yazdıkları kitaplarda da kelimelerin hadis lafızlarıyla isbat edilmesi nadir de olsa görülmektedir. Onların da açık bir şekilde ifade ettiği gibi, lûgat nahvin kardeşidir.

Aynı şekilde hicri 282 (895 m.) doğumlu dilci âlim Ebû Mansûr el-Ezherî'nin (ö. 370/980) *et-Tehzîb* adlı kitabında hadislere itimat ve sıkça istişhâd ettiğini görüyoruz. Ebu Hayyân'ın, uzak yerlerdeki nahivcilerin sonradan gelenlerinin, hadisi delil olarak kullanmama

¹⁰ Dilci olmasına rağmen, hadiste de belli bir yeri olan âlimler de vardı. Örnek olarak, Ebu Amr b. El-Alâ (ö. 154/771), İsa b. Umar es-Sekafi (ö. 149/776), Nadr b. Şumeyl el-Mazini (ö. 204/820), Halil b. Ahmed (ö. 175/791), el-Kâsım b. Selam (ö. 224/838), Abdulmelik b. Kureyb el-Asmaî (ö. 216/831) ve er-Riyâşî'yi (ö. 257/871) verebiliriz. (mû.)

noktasında önceki bilginlere uyduğu iddiasına gelince, Endülüs ve diğer yerlerde yetişen nahivcilerin kitaplarının hadis istişhâdlarına dolu olması yönüyle kabul edilebilir değildir. Şu âlimler hadisleri dilde delil olarak kullanmışlardır: es-Sıkkî (ö. 664/1265), eş-Şerif el-Gırnâti (ö. 753/1352), (her ikisi de Sibeveyh'in *el-Kitab*'ına yazdıkları şerhlerinde), İbnu'l-Hac (ö. 529/1134) *Şerhu'l-Mukarreb*'de, İbnul'l-Habbaz (ö. 749/1348), *Şerhu Elfiyyeti İbn Mu'tî*'de, Ebu Ali eş-Şelebîn (ö. 645/1247) *el-Mesâül*'inin birçok yerinde. Sibeveyh'in *el-Kitab*'ını şerhlerinde es-Sîrâfi (ö. 368/979) ve es-Saffâr (ö. 341/952) da hadisle istişhâd etmiştir. İbnu't-Tayyib (ö. 1170/1756) şöyle demiştir: "Hatta ben hadisle istidlali bizzat Ebu Hayyan'ın eserinde bile gördüm".

El-Bedr ed-Demâmî'nin görüşünün, hadisle istişhâdın sahih olduğu şeklinde olduğunu yukarıda görmüştük. Zaten *el-Muğni* ve *et-Teshil* ve *el-Buhârî* şerhlerinde de bu görüşüne uygun hareket etmiştir.

En Güzel ve En Uygun Görüş

Hadislerden bir kısmının dilde delil olarak kullanılabilceği konusunda ihtilaf etmek yersizdir. Bu hadisler altı türdür:

1) Hz. Peygamber'in mükemmel fesahatına delil olması amacıyla rivayet edilen hadisler.

"firin kızdı, (savaş kızıştı)" ¹¹ حَمِي الْوَطِيسُ

"eceliyle öldü" ¹² مَاتَ حَتْفَ أَفْه

الْمَظْلَمُ ظَلَمَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ ¹³

"Dünyada yapılan zulüm Kıyamet gününde karanlıklara dönüşür."

hadisleri örnek olarak verilebilir. Bunlara benzer, beyanın güzelliklerini ihtiva eden kısa hadisler de böyledir. Hz. Peygamberin şu hadisleri gibi:

مَأْزُورَاتٍ غَيْرِ مَأْجُورَاتٍ ¹⁴

"Sevap kazanarak değil, günah yüklenerek (dönür)."

إِنَّ اللَّهَ لَا يَمَلُّ حَتَّى تَمَلُّوا ¹⁵

"Siz bıkmadıkça Allah bıkmaz."

¹¹ Müslim, Cihad, 76; Ahmed b. Hanbel, I, 207.

¹² Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 36.

¹³ Hadisi bu lafzıyla muteber hadis kitaplarında bulamadık. (الْمَظْلَمُ ظَلَمَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ) lafzıyla bkz. Buhari, Mezâlim, 8; Tirmizî, Birr, 83.

¹⁴ İbn Mace, Cenâiz, 50.

¹⁵ Buhârî, İmân, 32, Teheccüd, 18, Savm, 52; Müslim, Mûsâfirîn, 215.

2) İbadetlerde kullanılan sözlerden rivayet edilenler veya kendisiyle ibadet edilmesi emredilen sözler. Kuşut ve tahiyat dualarının sözleri ile Hz. Peygamberin özel münasebetlerde kullandığı birçok zikir ve dualar gibi.

3) Hz. Peygamberin Arapların her topluluğuna kendi lehçesi ile hitap ettiğine şahit olarak rivayet edilen hadisler. Açıktır ki, raviler bu üç tür rivayette, hadisi orijinal lafzıyla rivayet etme niyetiyle hareket etmişlerdir.

4) Birçok tariklerden gelmesine rağmen lafız birliği taşıyan hadisler. Zira tariklerin çokluğuna rağmen lafızların aynı olması, ravilerin hadislerin lafzında tasarrufta bulunmadıklarının bir delilidir. Burada kastedilen, hadislerin birçok tarikle, Hz. Peygambere veya sahabeye yahut da tabiinden fasih Arapça konuşanlara kadar ulaşmasıdır.

5) Dilde bozulmanın henüz yaygınlaşmadığı Arap kültür ortamında yetişenlerin tedvin ettikleri hadisler. Malik b. Enes, Abdulmelik b. Cureyc ve İmam Şafii gibi.

6) İbn Sirin, el-Kasım b. Muhammed, Raca b. Hayve, Ali b. El-Medîni gibi, hadisin mana olarak rivayetini caiz görmeyenlerden rivayet edilen hadisler.

Hadislerden bir kısmıyla ihticac edilemeyeceği konusunda da ihtilaf yoktur. Bunlar da ilk dönemde tedvin edilmemiş olan ancak müteahhirinden bazılarının kitaplarına girmiş bulunan hadislerdir.

Bu tür hadisler, senedi ister maktu ister muttasıl olsun dilde delil olarak kullanılamaz. Senedi maktu olanların neden delil olarak kullanılamayacağı zaten açıktır. Senedi muttasıl olanlara gelince, tedvin eden şahsın, sözleri delil olarak kullanılacak kişilerden çok sonra gelmesinden dolayıdır. Bütün bunlara bir de hadisin senedinde müvelledlerin çokluğu ve bunlardan bir kısmının mana rivayeti yapmış olma ihtimali eklendiğinde, hadisin lafızlarının bizzat Hz. Peygamberin veya sözü delil olarak kullanılacak kişilerin lafızları olma ihtimali, dilde kelimelerin veya kullanım şekillerinin ispatı için gereken yeterli zan derecesine ulaşmamış olur.

İstişhâd konusunda, hakkında ihtilaf edilebilecek hadisler ise, sadr-ı evvelde tedvin edilmiş olmakla beraber yukarıda dikkat çekilen altı sınıftan birisine girmeyen hadislerdir. Bunlar da iki türdür:

- 1) Lafızları tek bir şekilde rivayet edilen hadisler,
- 2) Lafızlarından bir kısmında farklı rivayetler bulunan hadislerdir.

Lafızları tek bir şekilde rivayet edilen hadislere gelince, uygun olan bunların delil olarak kullanılabilmesidir. Zira asıl olan lafız rivayetidir ve mana rivayeti konusunda çok titiz davranılmıştır.

Ayrıca, sözleri dilde delil olarak kullanılamayacak ravilerin sayısı senette oldukça azdır. Mesela Buhârî (ö. 256/870) ile sözleri delil olarak kullanılabilir raviler arasında, bir iki veya en fazla üç ravi vardır.

Bu türe örnek şudur: El-Harîrî, (ö. 516/1122) insanların güneş göğün ortasından batıya meyletmeden önce “سهرنا البارحة / Dün gece uyumadık” cümlesini kullanmalarını yadırgayarak şöyle demiştir: سهرنا الليلة demek gerekir. Çünkü, ancak zevalden sonra البارحة denilebilir. Halbuki, insanların kullanımının doğru olduğuna delil şu hadislerdir: Hz. Peygamber sabah olunca şöyle derdi:

هَلْ رَأَى أَحَدٌ مِنْكُمْ الْبَارِحَةَ رُؤْيَا؟¹⁶

“Sizden biri dün gece bir rüya gördü mü?”

....وَأَنَّ مِنَ الْمَجَاهِرَةِ أَنْ يَعْمَلَ الرَّجُلُ بِاللَّيْلِ عَمَلًا ثُمَّ يُصْبِحُ وَقَدْ سَتَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ فَيَقُولُ

عَمِلْتُ الْبَارِحَةَ كَذَا وَكَذَا...¹⁷

“(Mücâhirlere (yaptığı günahı açığa vururlar) hariç ümmetimin hepsi affedilecektir). Kişinin gece birşeyler yapıp da Allah onu gizlemiş olmasına rağmen, birisine ben dün gece şöyle şöyle yaptım demesi ‘mücâhirlîk’tir.”

Hz. Peygamber’in “ثم يصبح فيقول عملت البارحة” ifadesinde, kişinin sabah olunca geçen geceyi ifade etmek için البارحة kelimesi kullanılarak “سهرنا البارحة / Dün gece uyumadık” veya “وقع البارحة كذا”/Dün gece şöyle şöyle oldu” demesinin doğru olduğuna delil vardır.

Farklı rivayetlere sahip olan hadisler ise, biz, hadislerle istişhâd eden dilci ve nahivcilerin, bir vecihle rivayet edilen ile iki veya daha fazla vecihle rivayet edilen hadisler arasında ayırım yapmadığını görüyoruz. Bu tür hadislerde söze son noktayı koyarak, muhaddislerden herhangi birisinin, raviden vehm olduğu tarzında cerhetmediği meşhur rivayetlerde bulunan lafızlarla istişhâd etmenin caiz olduğunu söyleyebiliriz. Örnek, قام النبي صلى الله عليه وسلم بمثلا¹⁸ hadisinin en meşhur tarikinde varit olan نزل kelimesidir. Zira bu kelimenin Arap dilinde bilinen şekli, كرم و نصر fiillerinin müştaklarında olduğu gibi مائل dir.

Şâz veya muhaddislerden birinin, ravinin galatı olduğu yolunda isnadı bulunan rivayetlerde ise, istişhâd söz konusu olmaz. Bunun

¹⁶ Muslim, Ruya, 23; Tirmizî, Rüyâ, 10.

¹⁷ Buhari, Edeb, 60; Müslim, Zühd, 52.

¹⁸ Buhari Menakib, 5; Müslim, Fedâil, 174; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 175.

örneği de "إن كلماته بلغت ناعوس البحر"¹⁹ hadisinin rivayetlerinden birinde bulunan "ناعوس البحر"²⁰ kelimesidir. Diğer rivayetlerde ise "قاموس البحر" veya "ناعوس" şeklinde. "ناعوس" kelimesi Arap dilinde bilinen kelimelerden değildir. Garibu'l-Hadis konusunda telifi bulunanlardan Ebu Musa Muhammed b. Ebi Bekr el-Isfahâni (ö. 581/1185) durumu şöyle yorumlamıştır: "Belki de ravi "kâmûs" kelimesini yazma konusunda becerikli davranmamıştır."

Bundan daha zayıf bir durum ise, dilde bilinmeyen bir kelimenin ravi tarafından da şekk ile rivayet edilmesidir:

"حطيط"²¹ rivayetindeki "حطيطه" kelimesi böyledir. İbn Battâl, (ö. 449/1057) "حطيط" kelimesinin dilciler tarafından bilinmediğini ifade etmiştir.

Araştırmanın özü şudur: Rivayetlerde ihtilaf olsa bile, ilk dönemde tedvin edilmiş olan hadis kitaplarındaki rivayetlerle istişhâd edilebileceği görüşündeyiz. Bundan sadece şaz rivayetlerde varit olan kelimelerle muhaddislerden herhangi birinin, reddedilmesi mümkün olmayan tarzda galat veya tashifle cerhettiği rivayetleri istisna ediyoruz. Bu görüşü tercih etmemizde bizi destekleyen husus, dilcilerin çoğunluğunun ve nahivcilerin büyük kısmının rivayetlerinin sadece bir kısmında bile olsa hadislerle istişhâd etmiş olmalarıdır.

¹⁹ Müslim, Cuma, 46. (Bu rivayetin Müslim'deki lafzı şu şekildedir:

وَحَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، كِلَاهُمَا، عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ ابْنُ الْمُثَنَّى: حَدَّثَنِي عَبْدُ الْأَعْلَى -وَهُوَ: أَبُو هَمَّامٍ- حَدَّثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ ضِمَادًا قَدِيمَ مَكَّةَ، وَكَانَ مِنْ أَزْدِ شَنْوَةَ، وَكَانَ يَرْقِي مِنْ هَذِهِ الرِّيْحِ، فَسَمِعَ سُفْهَاءَ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ يَقُولُونَ: إِنَّ مُحَمَّدًا مَجْثُونٌ. فَقَالَ: لَوْ أَنِّي رَأَيْتُ هَذَا الرَّجُلَ لَعَلَّ اللَّهَ يَشْفِيهِ عَلَيَّ يَدِي، قَالَ: فَلَقِيَهُ. فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ إِنِّي أَرْقِي مِنْ هَذِهِ الرِّيْحِ، وَإِنَّ اللَّهَ يَشْفِي عَلَيَّ يَدِي مِنْ شَاءَ، فَهَلْ لَكَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: "إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ، مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَلَا مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يَضِلَّ فَلَا هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، أَمَا بَعْدُ". قَالَ: فَقَالَ: أَعَدَّ عَلَيَّ كَلِمَاتِكَ هَؤُلَاءِ، فَأَعَادَهُنَّ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- ثَلَاثَ مَرَّاتٍ. قَالَ: فَقَالَ: لَقَدْ سَمِعْتُ قَوْلَ الْكَهَنَةِ وَقَوْلَ السَّحَرَةِ وَقَوْلَ الشُّعْرَاءِ، فَمَا سَمِعْتُ مِثْلَ كَلِمَاتِكَ هَؤُلَاءِ، وَلَقَدْ بَلَغَنَ نَاعُوسَ الْبَحْرِ.

²⁰ Ahmed, Müsned, I, 302

²¹ Buhari, ilm, 41, Ezan, 57; Müsned, I, 341.